

ОЦЕНКАТА ЗА ГОВОРЕЩИЯ И ИЗУЧАВАНЕТО НА НАГЛАСИТЕ

Стефанка Абазова

СУ „Св. Климент Охридски“

SPEAKER'S EVALUATION AND LANGUAGE ATTITUDES

Stefanka Abazova

Sofia University St. Kliment Ohridski

Abstract. This study examines the attitudes towards three Bulgarian speech styles, representing two types of territorial dialects, influenced by literary language. Two groups of participants were given three texts, concerning everyday topics. The first group listened to the texts, which were read in different speech style. The second group only read the text. Participants had to evaluate the speaker using a 5-point scale. In order to reveal some stereotypes about gender defined speech styles, participants who only read the texts, had as well to guess what the speaker gender was and to motivate their choice. The differences in speaker's evaluation and their dependence from the text are discussed. Participant's views about gender dependent speech styles, including topics, lexical choices, and even grammar, give ideas for future studies.

Keywords: attitudes, speaker's evaluation, territorial dialects, prestige, speech style

1. Увод

Нагласите към различни езикови явления са обект на множество проучвания както в световната, така и в българската социална психология на езика. В българската социалингвистика се открояват изследванията на Алексова (Алексова/Aleksova 2016), Виденов (Виденов/Videnov 1997), Каневска-Николова (Каневска-Николова/Kanevska-Nikolova 1998) и много други езиковеди. За разкриването на нагласите към езиковите варианти се използват различни квалитативни и квантитативни методи. Директните квантитативни методи, при които на участниците се задават въпроси, засягащи пряко езиковата нагласа, от която се интересува изследователят, са широко прилагани в българската социалингвистика и в социалната психология на езика, например *Как оценявате употребата на форми като вървиМЕ, четеМЕ, пишеМЕ?* Наред с някои предимства тези подходи притежават и редица слабости: някои респонденти дават само положителни или само отрицателни отговори; при по-дълги анкети участниците се изморяват и започват да отговарят напосоки; част от участниците дават социално желателни

отговори, т.е. не съобщават действителната си нагласа, а това, което смятат за социално по-престижно.

За да се избегнат тези недостатъци и да се получи по-обективна картина на езиковите нагласи, в последните десетилетия са разработени и се използват индиректни квантитативни методи, сред които се откроява т.нар. „техника на съответстващия облик“ (matched guise technique). Първоначално този подход се прилага за разкриване на атитюдите към различни териториални или социални варианти на един език. На изследваните лица се пускат записи на един и същи текст, прочетен от един и същи говорител с една и съща скорост и паузи на едни и същи места. Всъщност записите се различават само по езиковия вариант, който е обект на изследването. На респондентите се казва, че ще оценяват различни говорители. След прослушването на всеки запис те попълват въпросници, в които оценяват говорещия по различни признаци, като ‘приятелски настроен’, ‘отговорен’, ‘интелигентен’, ‘добросърдечен’ и т.н. (Garrett 2010).

2. Обект, предмет, цели на изследването

Обект на това пилотно проучване са нагласите в българското общество към отклонения от кодифицираната книжовноезикова норма. Макар че има немалко публикации по тази тема, тук ще бъде използван друг подход, който ще потвърди или отхвърли вижданията за по-високия престиж на някои териториални диалектни отклонения. Предмет на изследването е оценката за говорещия¹, която се дава за различните отклонения. Целта на проучването е да се установи доколко преценките на изследваните лица са повлияни от диалектните особености в речта на говорещия и доколко – от други фактори.

3. Метод

Проучванията на нагласите чрез оценка за говорещия обикновено се провеждат, като на респондентите се пускат записи на един и същи текст, прочетен с различни произносителни особености, нагласите към които се разкриват чрез оценката за качествата на говорещия. Този подход среща някои възражения: оценяваният текст е изкуствен; ситуацията на слушане на един и същи текст, прочетен с различни отклонения, е крайно неестествена и съответно реакциите на изследваните лица вероятно са повлияни; участниците в проучването се изморяват от еднообразието, разсейват се и започват да дават случайни отговори. С цел да се избегнат подобни затруднения, това изследване беше проведено по различен начин. То се състои от две части. В първата част изследваните лица слушаха аудиозаписи на три различни текста, които имаха написани в

¹ Тук и нататък ще бъде употребяван терминът *говорещ* и когато става дума за автор на текста, както *текст* за означаване на прослушваното изказване, като уточнения ще бъдат правени, когато е необходимо.

нормализиран вид в анкетните карти. Всеки запис беше прослушван по три пъти. Текстовете бяха следните:

Текст №1. *Ало, Мария, обаждам се да ти кажа да не ме чакаш днес, защото няма да дойде на срещата. Снощи заспах пред телевизора и като се събудих, всичко ми беше схванато. Първо нищо не ме болеше, но сега ме боли кръстът. Да, нощта си беше доста студена. До сутринта не можах да заспя. Чудя се дали да ходя на лекар, или да си остана вкъщи. Ще се чуем по-късно и ще се разберем кога да се видим.*

Текст №2. *Все някак си ще се оправим. Вчера донесох нагревателя. Вярно, че майсторът още не се е обадил, ама това е тоя, дето ми го похвали, та се надявам да дойде до 5-6 вечерта. Нали утре ще заминем за няколко дена. Децата ще ги оставим при нашите. Те са успели да се приготвят. Вие нали идвате? Купи едно хлебче, малко саламче, нещо биричка, количка. Чудя се дали ще дойде и твоят приятел, зъболекарят, дето искам да водя Катето при него. А бе знаеш ли, аз излязох преди половин час за малко, да не би майсторите да са звънели?*

Текст №3. *Тая спалня, дето я купихме, се оказа направо боклук. Уж поръчка, уж ме беше свързал с тапицера един приятел. Уж, специално ще ти я направя, ще ти я сложим, ще ти я нагласим. Направо съм побеснял, няма ти обяснявам. Половината от обкова го няма в комплекта. Не смея да ти кажа колко ме изръси. Забрави, направо съм полудял. А трябва да вървим да село да приберем каквото остана там. Кажеш ли сега ти, братле, какво те мъчи? Пак ли двигателят?*

Текст №1 беше прочетен от млад мъж от Шумен. Речта му имаше следните характерни източнобългарски особености: силна редукция на неударените гласни, смекчаване на съгласните пред *е* и *и*, изговор на кратките местоимения *мъ*, *тъ*, *съ*, елизии (*ш'съ чуйм*). **Текст №2** беше прочетен от жена от София и в него се открояваха някои отклонения, които се срещат не само в Западна България, но и в цялото българско езиково землище: окончание *-ме* за 1 л.мн.ч. на глаголите от 1. и 2. спрежение (*заминеме, оставиме*), свръхякане (*хлябче, успяли, звъняли*), екане (*верно*), окончание *-ъх* за аорист (*донесъх*), депалатализация на членувани същ. на *-ар* (*зъболекара*), депалатализация на глаголната основа при глаголи от 2. спрежение в сегашно време (*чудъ се*), изговор *ше* на частицата за бъдеще време. **Текст №3** беше прочетен от млад мъж от София с небрежен младежки изговор. Освен отклоненията, които бяха допуснати във втория текст, тук имаше и отмет на ударенията (*свързАл, купИхме, останаА*) и дейотация при показателните местоимения (*таа*).

Участниците в първата част на изследването бяха помолени да подчертаят думите, в които чуват грешки, а след това да оценят говорещия по петстепенна скала, като посочат в каква степен притежава следните социално значими качества: *образован, интелигентен, възпитан, с високо обществено положение, симпатичен*. Бяха по-

молени накрая да посочат основни социално-демографски характеристики, като пол, възраст и професия. С оглед на това, че езиковата ситуация на местата, където са родени и където живеят, може да повлияе на оценката, от тях се искаше да напишат също къде са родени и къде живеят.

Във втората част на изследването на друга група участници бяха дадени трите нормализирани текста, като в Текст 3 образуваните с причастия глаголни форми бяха сменени с глаголи в аорист. Участниците бяха помолени да оценят авторите на текстовете по същата скала и за същите качества. След това трябваше да предположат какъв е полът на всеки от авторите на трите текста, като в свободен текст аргументират предположението си. Бяха помолени да посочат също пола, възрастта и професията си, както и месторождението и местоживеенето си.

В първата част взеха участие 320 души, от които 59 мъже и 261 жени, на възраст от 18 до 62 години, живеещи в София, Пловдив, Шумен, Петрич и Видин. 141 души бяха студенти, а 179 – учители. Във втората част респонденти бяха 57 души, студенти в СУ „Св. Климент Охридски“, от които 12 мъже и 47 жени. Както се вижда, във втората част участниците са значително по-малко и са само студенти. Това не позволява да се правят генерализации за по-големи популации, не могат да се правят и обобщения, показващи зависимост между нагласите и социално-демографските характеристики на участниците. Може обаче да се посочат тенденции и да се изкажат хипотези, които да бъдат верифицирани в следващи проучвания.

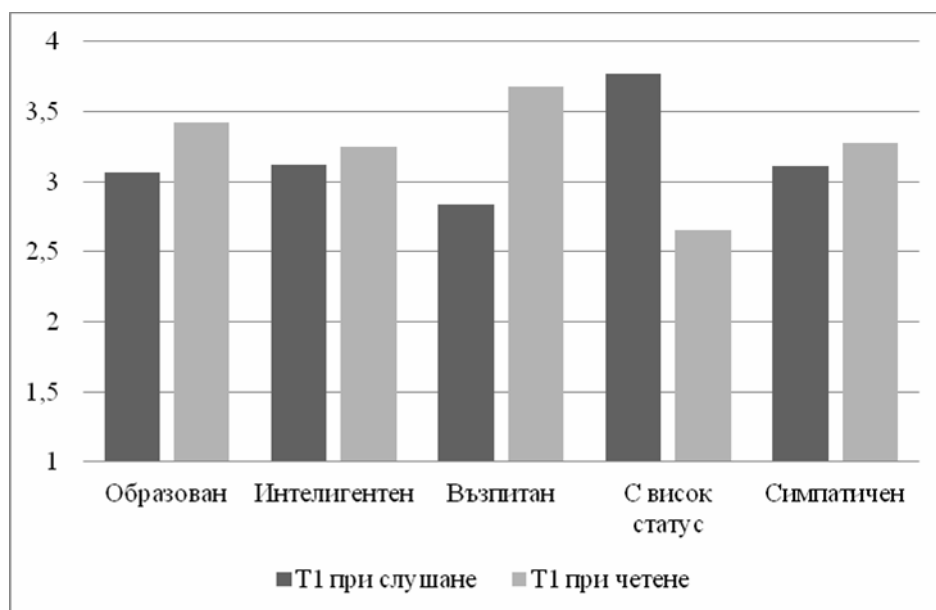
4. Дискусия

Сравнението на резултатите от оценките за всеки от говорещите (авторите на изказванията) при слушане и при четене показва интересни закономерности.

При слушане на запис говорещият в **Текст 1** е оценен сравнително високо, като за всяко от качествата (с изключение на *възпитан*) е оценен малко над средата на скалата (3). Средно претеглената му оценка е 3.18. Малко по-високо е оценен при четене: средно претеглената му оценка е 3.26. Най-големи разлики показват средните оценки, които участниците дават при четене и съответно при слушане за качествата *възпитан* и *с висок социален статус*. Средната оценка за степента, в която според респондентите говорещият е възпитан, при четене на текста е 3,68, а при слушане е 2,84. Тази разлика може би се дължи на начина на възприемане на съобщението като писмено или като устно. Ясно е, че извинението за отменената среща е поднесено в телефонен разговор, но това, че оценяващият го чете, вероятно го прави да изглежда по-официално, а обстоятелствата за причините за отмяна на срещата са оценени като проява на по-висока степен на възпитание. Възможно е също така и гласът на говорещия, неговият тембър или темпото на говоренето да оказва влияние върху оценката. Разлика в обратна посока се наблюдава при оценката за статуса на говорещия. От четящите текста той е оценен малко под средата на скалата – със средна оценка 2,65, докато при слушащите е със значително по-висока оценка – 3,77. Вероятно и тук влияние оказва начинът на

възприемане на съобщението, но тази хипотеза може да бъде потвърдена или отхвърлена при следващи проучвания.

Средните оценки за говорещия могат да се видят онагледени в *Графика 1*.

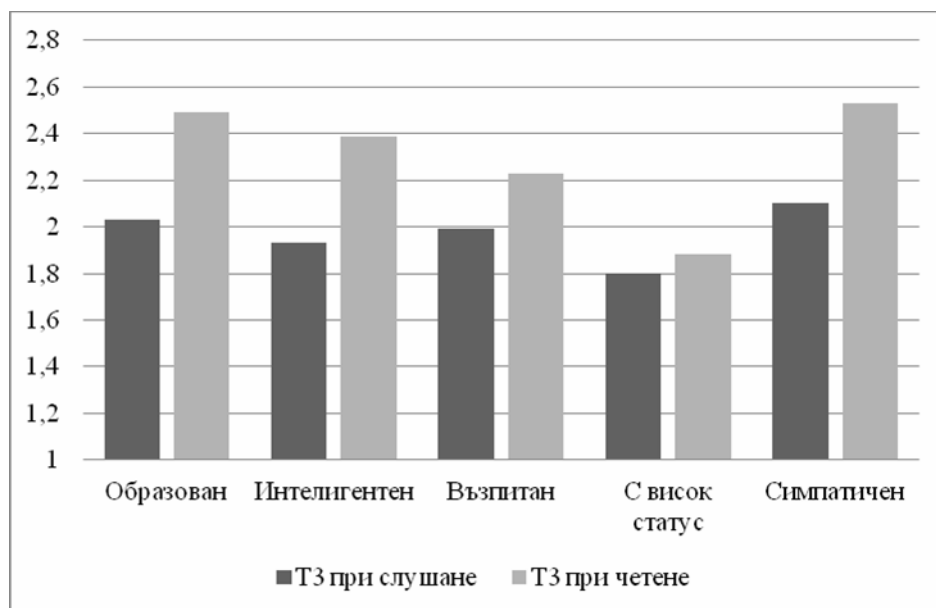

Графика 1. Оценка за говорещия в Текст №1

Оценката за говорещия в **Текст 3** е чувствително по-ниска от оценката за говорещия в **Текст 1** не само при четене, но особено при слушане на изказването. За всяко от качествата говорещият е оценен по-ниско от средата на скалата; средно претеглената оценка, която получава при четене на текста, е 2,3, а при слушане е 1,97. За разлика от оценката при **Текст 1**, която е по-висока при слушане, когато се оценява социалният статус на говорещия, при **Текст 3** за всяко от качествата участниците дават по-високи оценки, когато четат текста. От тези разлики може да се направи извод, че от една страна, самото изказване предизвиква по-малко симпатия в сравнение с **Текст 1**. От друга страна, изглежда, че небрежният софийски младежки говор има по-силно и негативно влияние върху оценката за говорещия човек в сравнение с източнобългарските диалектни отклонения².

² Тук ще отбележа една особеност в реакциите на студентите – участници в изследването, която няма как да бъде взета предвид при анализа на данните. Още в началото на първото прослушване на текст 1 студентите масово избухваха в смях, като онези от Западна България казваха, че този човек говори много смешно, но е мило, че така се извинява за провалената среща, а студентите от Източна България казваха: „Ами ние така си говорим“. При текст 3 студентите от Западна България споделяха, че те и техни приятели говорят по този начин, когато са в неформална ситуация, но не е прилично да оценяват говорещия високо. С други думи, и индиректният метод за проучване на нагласите не изключва даването на социално желателни отговори; той също може да показва съзнаваните нагласи и да не дава точна картина на цялостното отношение на приемане или отхвърляне на дадено езиково явление.

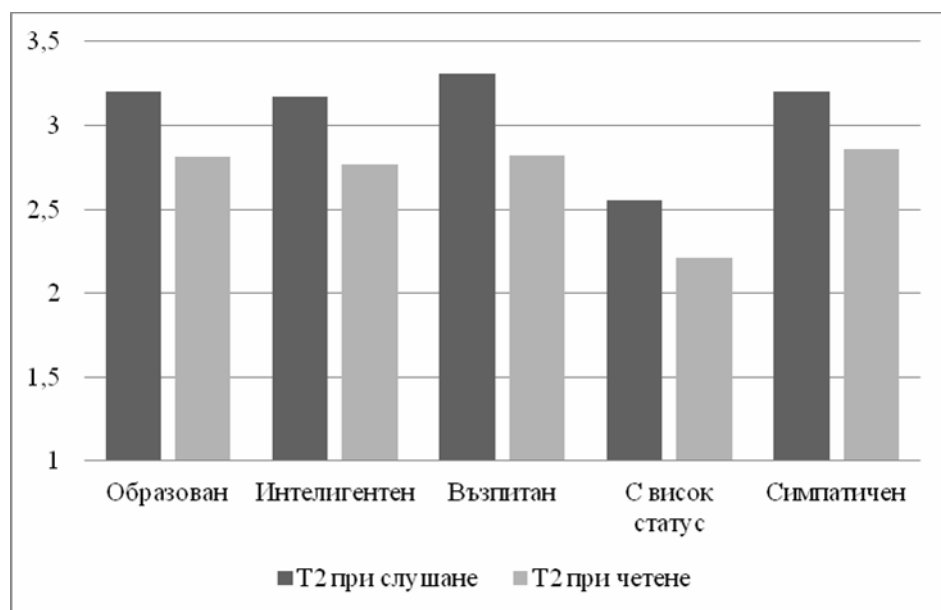
Разпределението на средните оценки за говорещия в **Текст 3** може да се види на **Графика 2**.

Графика2. Оценка за говорещия в Текст №3

Докато при **Текст 1** и при **Текст 3** оценката за говорещия е по-висока, когато текстът се чете, отколкото когато се слуша, говорещият в **Текст 2** за всяко от качества-та е по-положително оценен при слушане на изказването, отколкото при четене. Средно претеглената стойност на оценката за говорещия в изказването, което се слуша, е 3,14, а за автора на текста, когато се чете, е 2,69. Обяснението за тази разлика между оценките на прослушания и на прочетения текст може да се търси, разбира се, в индивидуалните особености на гласа, който чуват участниците. Възможно е също така влияние да има и това, че в този случай говори жена, макар че други изследвания показват, че обикновено респондентите в подобни изследвания са по-критични към речта на жените, отколкото към речта на мъжете (вж. например Абазова 2014). Друго много вероятно обяснение за разликата между оценките обаче може да се търси в нагласата към широко разпространените западнобългарски отклонения от кодифицираната книжовна норма. Изглежда, тези отклонения не само не се усещат като дразнещи и непрестижни, а по-скоро се възприемат като симпатични особености.

На **Графика 3** може да се види сравнение между средните оценки за качества-та на говорещия според начина, по който участниците в изследването възприемат изказването в **Текст 2**.

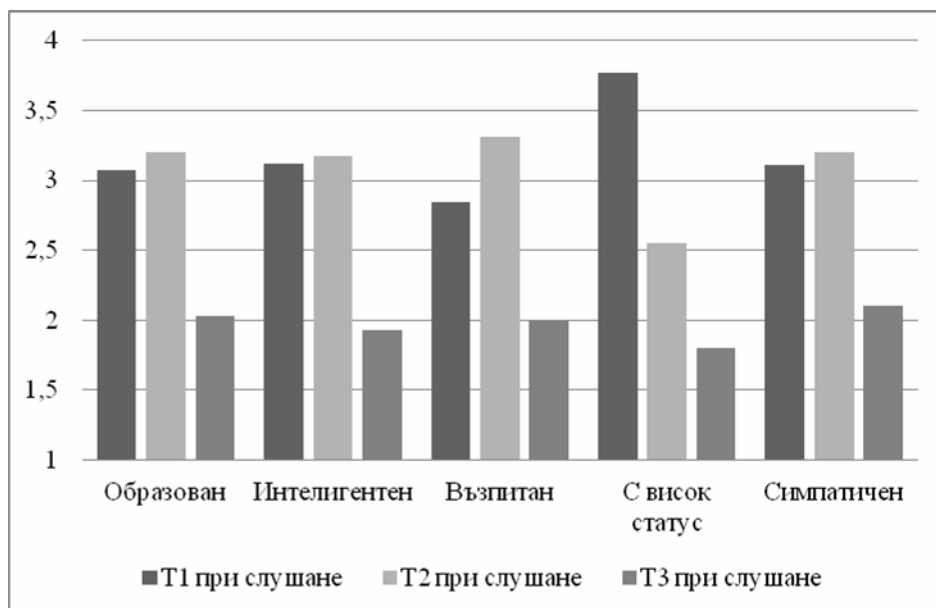

Графика 3. Оценка за говорещия в Текст №2

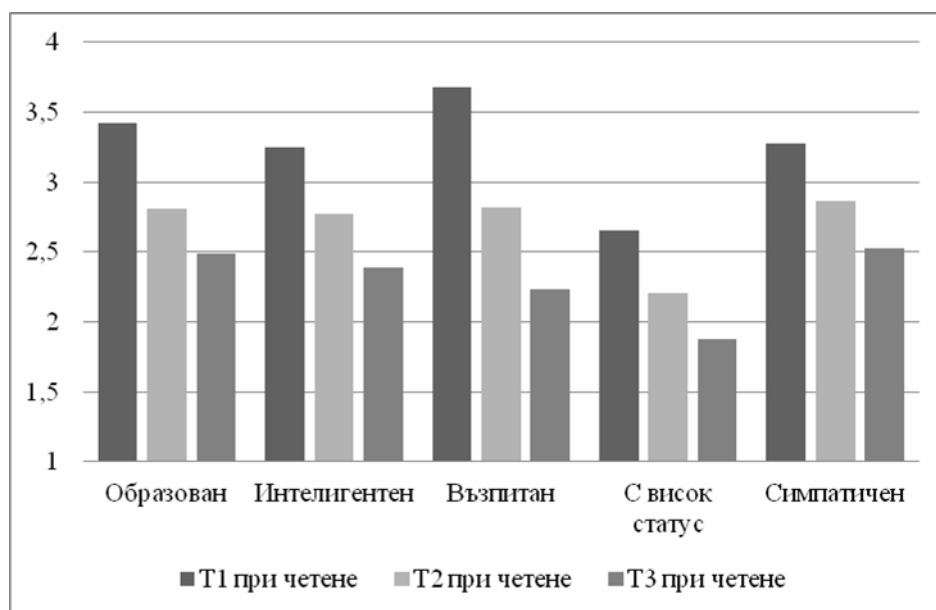
Доколкото обектът на нашия интерес са нагласите към различни диалектни отклонения от кодифицираната книжовноезикова норма, ако сравним оценките, които участниците в експеримента дават за говорещите при слушането на трите изказвания, ще видим, че най-ниско е оценен небрежният младежки софийски говор. Той получава значително по-ниски оценки в сравнение с другите двама говорещи, при това за всяко от качествата, за които е оценяван. Малко по-различна и по-сложна е картината при другите двама говорещи. Мъжът с източнобългарските говорни особености е много високо оценен по признака *с висок социален статус*, а жената със западнобългарски отклонения, които имат широко разпространение, е значително по-високо оценена по признака *възпитан*. По останалите признаци двамата говорещи са оценени с незначителни разлики, като малко по-висока оценка има жената. От тези наблюдения бихме могли да направим извод, че нагласите към източнобългарските отклонения от кодифицираната книжовноезикова правоговорна норма са по-скоро положителни, както са и нагласите към отклонения, характерни за западните говори, но получили широко разпространение.

Сравнението с оценките за авторите на текстовете обаче показва, че когато изказването не се слуша, а се чете, най-високо е оценен текстът, в който авторът се извинява за среща, която не може да се състои. Значително по-ниско е оценен текстът, в който се говори за идването на майстор и за подготовка за предстоящо пътуване. Най-ниска оценка се дава за всяко от качествата на автора на третия текст – за несполучливата покупка на спалня и липсващия обков: оценката е с почти цяла единица по-ниска в сравнение с оценката за автора на **Текст 1** и с половин единица по-ниска от оценката за автора на **Текст 2**.

Сравнението на оценките за говорещите в трите изказвания, когато те се слушат и когато се четат, може да се види на **Графика 4** и **Графика 5**.

Графика 4. Сравнение на оценката за тримата говорещи при слушане

Графика 5. Сравнение на оценката за тримата говорещи при четене

Става ясно, че ако се сравняват нагласите към езикови варианти, като на изследваните лица се дават различни текстове за оценка, с цел да се избегне изкуствеността на ситуацията, при която слушат различни варианти на един и същи текст, трябва да се има предвид разликата между оценката на самия текст и оценката за говорещия, когато

изказването се слуша, която разлика всъщност е израз на нагласата към съответния вариант. В нашия случай може да се направи извод, че най-положителна е нагласата към онези западнобългарски отклонения от кодифицираната книжовна норма, които поради различни причини са намерили широко разпространение (свръхякане, екане при честотни думи, като *верно*, окончание *-ме* за 1 л. мн.ч. на глаголите от 1. и 2. спрежение, депалатализация на глаголната основа за 1 л. ед.ч. при глаголи от 2. спрежение и на основата при членуване на съществителни от м.р., образувани със суфикс *-ар*). Това личи от факта, че **Текст 2** е оценен по-високо при слушане, отколкото при четене. Разликата между оценките за говорещия в **Текст 1** при четене и при слушане не е голяма, което говори за, общо взето, положителна нагласа у изследваните лица към източнобългарските отклонения. Оценките за говорещия в **Текст 3** също не показват големи разлики при четене и при слушане. Макар че текстът е оценен значително по-ниско в сравнение с другите два текста, малката разлика между оценката за говорещия, когато изказването се слуша и когато се чете, е индикация за не толкова отрицателна нагласа към този стил на говорене, колкото би могло да се помисли, ако се сравняват само оценките между трите изказвания, когато те се слушат.

На участниците, които четяха изказванията и оценяваха говорещия, беше зададен и въпросът дали според тях говори мъж, или жена. За **Текст 3** с едно изключение всички бяха на мнение, че говори мъж, като се аргументираха с това, че употребява думата *братле*, която е типична за речта на младите мъже и не се среща в речта на жените. Друг аргумент в полза на предположението, че говори мъж, беше грубото и изнервено изразяване, което се смята за мъжко.

Предположенията за пола на говорещия в другите два текста бяха разделени почти по равно: 28 участници смятаха, че в **Текст 1** говори мъж, и 29 – че говори жена. Аргументите за предположението, че е мъж, бяха, че мъжете обикновено много се оплакват, също така, че е възпитан мъж, който се обажда, за да отмени романтична среща. Участниците в експеримента, според които изказването е на жена, смятат, че жените са много обстоятелствени, че са твърде изчерпателни в обясненията си, както и че главно те говорят за времето. Говорещият в **Текст 2** беше определен като мъж от 27 участници и като жена – от 30 души. Респондентите, според които говорещият е мъж, се мотивират с това, че използва повелително наклонение, а мъжете са тези, които са склонни да нареждат; изреченията са накъсани и скача от тема на тема. Онези, които смятат, че говори жена, се аргументират с това, че жените мислят за децата и домакинството, ще остави децата при родителите си, което е типично за жените, а не за мъжете, жените се заемат с много и различни задачи.

Тези отговори показват наличието на известни стереотипи за мъжкото и женското речево поведение, които засягат темите, на които говорят мъжете, от една страна, и жените – от друга; засягат също лексикалните и граматичните предпочитания на двата пола, както и стилът на изразяване. Би било добре да се проследи с по-голяма извадка дали има корелация между оценките за качествата на говорещия и предположението

за неговия пол, т.е. дали има тенденция при правоговорни отклонения мъжете или жените да бъдат по-високо или по-ниско оценявани. Всички тези нагласи и представи, битувачи в българското общество, могат да бъдат обект на сериозен изследователски интерес и на следващи проучвания.

Заклучение

Като извод от горните наблюдения ще отбележим, че оценката за говорещия е надежден метод за проучването на нагласите към езикови варианти, но когато се сравняват различни изказвания, трябва да се има предвид възможното влияние на други фактори.

Цитирана литература

- Абазова 2014:** Абазова, Ст. Езикови нагласи на мъжете и жените към жаргонизмите, вулгаризмите и професионалната лексика в речта на мъжете и жените. – В: *Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*. Научни трудове. Т. 52, Кн.1, ред. Жоржета Чакърова, Пловдив: ПУ „Паисий Хилендарски“, 9–22. (Abazova, St. Ezikovi naglasi na mazhete i zhenite kam zhargonizmite, vulgarizmite i profesionalnata leksika v rechta na mazhete i zhenite. – V: *Plovdivski universitet „Paisiy Hilen-darski“*. Nauchni trudove. T.52, Kn.1, 9–22.)
- Алексова 2016:** Алексова, Кр. *Социолингвистична перцепция, езикови нагласи и социална идентификация по речта*. София: Парадигма. (Aleksova, Kr. *Sociolingvistichna percepция, ezikovi naglasi i socialna identifikacia po rechta*. Sofia: Paradigma.)
- Виденов 1997:** Виденов, М. *Езикът и общественото мнение*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (Videnov, M. *Ezikat i obshtestvenoto mnenie*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“.)
- Каневска-Николова 1998:** Каневска-Николова, Е. *Смолянският градски говор*. София: Международно социолингвистическо дружество. (Kanevska-Nikolova, E. *Smolyanskiyat gradski govor*. Sofia: Mezhdunarodno sociolingvisticheskoto druzhestvo.)
- Garrett 2010:** Garrett, P. *Attitudes to Language. Key Topics in Sociolinguistics*. Cambridge University Press, 2010.

Стефанка Абазова
София 1504
Бул. „Цар Освободител“ 15
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Катедра по български език
stefka.fetvadjieva@slav.uni-sofia.bg

Stefanka Abazova
Sofia 1504
15 Tzar Osvooboditel Blvd.
Sofia University St. Kliment Ohridski
Department of Bulgarian Language
stefka.fetvadjieva@slav.uni-sofia.bg